

Hadi és más
nevezetes
történetek

Hadi és más nevezetes történetek

Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére

Hadi és más nevezetes történetek

Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
2018

A kiadásért felel
Dr. Kovács Vilmos ezredes,
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Felelős szerkesztő
Kincses Katalin Mária

A borítót a bécsújhelyi Missale iniciálé-motívumkincsének felhasználásával
Szabó Emese tervezte

© Szerzők, 2018
© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018

ISBN 978-963-7097-87-4

A kötetet gondozta a Line Design Kft.

Tartalom

Lectori Salutem!	9
<i>B. Halász Éva:</i> „Prothonotarius et vicesgerens domini... bani”. Az Anjou-kori ítélőmesterek mint báni helyettesek és okleveleik	11
<i>B. Szabó János:</i> Koppány népe, hej! Symigtől, Symegig, Koppány duxtól Bulcsu karchaszig – kései széljegyzetek a „Somogy-vitához”	18
<i>Bagi Dániel:</i> Szeniorátusi trónöröklés vagy harc a gyámi pozícióért? Adalékok Béla herceg és I. András vitájához	24
<i>Bagi Zoltán Péter:</i> Egy elfeledett ostrom: Zrínyi Miklós Csázma elleni támadása 1557-ben	37
<i>Balla Tibor:</i> Osztrák–magyar részvétel a központi hatalmak által megszállt Románia katonai kormányzásában, 1916–1918	43
<i>Balogh Máté:</i> Az 1646–1647-es pozsonyi országgyűlés egy résztvevőjével. Felsőkáldi Káldy Ferenc levelei dominuszának, Batthyány I. Ádámnak	51
<i>Bárány Attila:</i> Nyugati követek Bodrogban – Wyllermus, a francia király fraterre	66
<i>Bubnó Hedvig:</i> „Unum cum omnibus habet societatem”. A számok szerepe Szent Ágoston <i>De musica</i> című művében	73
<i>C. Tóth Norbert:</i> Bakóc Tamás kölcsönei a királynak	81
<i>Csikány Tamás:</i> Egy valóságos ballada	92
<i>Draskóczy István:</i> A máramarosi sókamara sorsa 1458–1490. Megyetörténet – hadtörténet? ..	101
<i>F. Romhányi Beatrix:</i> És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére?.....	106
<i>Fedeles Tamás:</i> Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum. Magyar prelátusok szentszéki látogatásai a középkorban	117
<i>Feld István:</i> Várak a terepen – várak az írott forrásokban. Északkelet-Magyarország vártopográfiai kutatásainak eredményeiből	133
<i>Forgács Márton:</i> A Gaznavida Birodalom hadszervezete	145
<i>Germuska Pál:</i> Magyar katonai segítségnyújtás az arab országoknak az 1973-as Jom Kippur háború idején	152
<i>Grzesik, Ryszard:</i> Chronica Polonorum as One of the Basic Sources of the Hungarian–Polish Chronicle	157
<i>Györkös Attila:</i> „Melákok”. Egy francia család a késő középkori Magyarországon	163
<i>Gyulai Éva:</i> Pallas Reckheimben – Theodoor Amand Caenen Rákóczi Juliannához szóló üdvözlő verse (Maastricht, 1706)	169
<i>Hajdu Tibor:</i> Fejérváry Géza jelentése kiküldetéséről a Nordarmee-hoz a königgrätzi vereség után	190
<i>Hermann Róbert:</i> Egy hiányzó fejezet – Kazinczy Lajos hadosztályparancsnoki tevékenysége 1849 februárjában	192

<i>Horn Ildikó</i> : Báthory István apródjai	203
<i>Horváth Miklós</i> : Adalékok a Kádár-csoport 1956–1957-es legitimitásának és a formálódó hatalom jellegének értékeléséhez	209
<i>Hunyadi Zsolt</i> : Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején	216
<i>Irásné Melis Katalin</i> : A pesti XVIII. századi katonai építkezések régészeti kutatása	222
<i>Kemény Krisztián</i> : A kétszer elfogott cs. kir. lovasüteg. Jelentések, visszaemlékezések és kitüntetési javaslatok az 1849. március 5-i szolnoki ütközet emblematikus fegyverténye kapcsán	230
<i>Kincses Katalin Mária</i> : A forradalom fogalmának értelmezése a polgári gondolkodásban az 1910-es években a Nyugat című folyóirat publicisztikájának kiragadott példái alapján (vázlat)	241
<i>Kiss Gábor</i> : Nemi betegségek és az osztrák–magyar haderő az I. világháborúban	248
<i>Kiss Gergely</i> : Kuno pápai legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében	253
<i>Kocsis Annamária</i> : A kora újkori Szabolcs és Szatmár vármegyei boszorkányperek a számok tükrében	263
<i>Kordé Zoltán</i> : XI. századi uralkodóink idegennyelv-ismeretéről	271
<i>Kovács Vilmos</i> : A magyar haderő felszerelésének lehetőségei a bledi egyezmény (1938) előtt	279
<i>Körmendi Tamás</i> : „Midőn télidőben a németek elpusztításának szándékával útra kelt”. Szent László király állítólagos 1079-i német hadjáratáról és Guden oklevelének keltezéséről	292
<i>Kranzieritz Károly</i> : Korai Oszmán rablótámadások	298
<i>Krámlí Mihály</i> : A karaktól a sorhajóig. A tengeri hadviselés átalakulása, 1490–1670	307
<i>Lázár Balázs</i> : Szolgálati panasz 1755-ből	314
<i>M. Szabó Miklós</i> : A szovjet Déli/Dél Hadseregcsoport tevékenységének főbb elemei a „Duna” gyakorlat/hadművelet során az 1968. április 8. – november 15. közötti időszakban	318
<i>Marosi Ernő</i> : Az esztergomi palotakápolna figurális oszlopfője	325
<i>Mészáros Kálmán</i> : Három lakodalom a Rákóczi-szabadságharc idején. Források Ráday Pál és Kajali Klára, Ráthonyi János és Nagyidai Anna, valamint Korláthkeőy László és Ottlyk Julianna házasságkötéséhez	336
<i>Mészáros Orsolya</i> : A középkori üvegtüskésítés fémeszközei	344
<i>Mikó Gábor</i> : Quadripartitum-problémák	357
<i>Nagy Balázs</i> : Uralkodói évfordulók és kutatástörténet: Luxemburgi IV. Károly az újabb történeti irodalomban	366
<i>Ortner, M. Christian</i> : Der Seekrieg in der Adria 1866. Österreich und „seine“ Kriegsmarine	374
<i>Petrovics István</i> : Temesváriak a középkori Borsod megyében: Mihály miskolci plébános és testvére, Miklós	389
<i>Pinténné Kazán Beáta</i> : Anonymus műve a szlovák történetírásban a XIX. és XX. században	397
<i>Piti Ferenc</i> : Árpád-házi uralkodók oklevelei XIII–XIV. századi okiratokban	400
<i>Polgár Balázs</i> : Az 1526. évi mohácsi csata régészete és a kutatás újabb perspektívái	405
<i>Pollmann Ferenc</i> : A dolovai csata	416
<i>Pósán László</i> : A Német Lovagrend részvétele János Albert lengyel király 1497. évi moldvai hadjáratában	421
<i>Rauchensteiner, Manfred</i> : Fremde im eigenen Land. Flüchtlinge in Österreich-Ungarns letztem Krieg	432

<i>Ravasz István</i> : A XX. századi világháború első hősi halottja	438
<i>Réfi Attila</i> : Az újkori harcmesők lovagjai – vértések a Habsburg-haderőben	446
<i>Ságvári György</i> : A magyar ruha kérdése az 1790–91-es országgyűlésen	452
<i>Segeš, Vladimír</i> : Husziták és bratrikók a középkori Magyarországon	458
<i>Somogyi Gréta</i> : Mozdony hiányában nem indul a Székely gyors. Jegyzőkönyv a Pestről Szolnokon át Kolozsvárra menő vasútvasút tervezetéről	470
<i>Soszyński, Jacek</i> : Martini Poloni Continuatio Coloniensis. A Historiographical Misapprehension	477
<i>Steinhübel, Ján</i> : Keletről nyugatra és nyugatról keletre, szárazon és vízen: zsidó kereskedők útjai	483
<i>Suba János</i> : Az államhatár fogalmának változásai és értelmezése	494
<i>Sudár Balázs</i> : A kazár menyasszony	500
<i>Süli Attila</i> : Torda megye és Aranyosszék 1848 őszén	506
<i>Szabados György</i> : Inchofer Menyhért történetírásáról a Szent István-i életmű kapcsán	513
<i>Szabó Péter</i> : Magyarok francia hadifogságban. Részletek dr. Soós Imre hadifogolynaplójából, 1945. augusztus–november	519
<i>Szakály Sándor</i> : A magyar királyi honvéd tisztikar és a „zsidókérdés”, 1938–1942	525
<i>Számvéber Norbert</i> : Szovjet páncélosok a „Südwind” hadműveletben	533
<i>Szende Katalin</i> : Sub nostro vexillo regali. Katonaállítási kötelezettség a középkori magyar városi és <i>hospes</i> -kiváltságlevelekben	542
<i>Szőcs Tibor</i> : Miért „ország”-bíró az országbíró?	552
<i>Thoroczkay Gábor</i> : Az első magyarországi szentté avatásokról	559
<i>Torma Béla</i> : A katonai felderítés és hírszerzés bizánci és keleti frank forrásai a honfoglalás és a kalandozások korában	566
<i>Tóth Endre</i> : A honfoglalás előtti dunántúli víz- és helynevek azonosításáról	573
<i>Tóth Ferenc</i> : Miles Christi. Contribution à l’image de Saint Martin, comme saint militaire en Europe	582
<i>Tóth Sándor László</i> : A brezalauspurchi csata (907. július 4.)	587
<i>Tulipán Éva</i> : Az erőszak rítusai 1956-ban	594
<i>Varga J. János</i> : Körmend mezőváros a közép- és kora újkor határán	601
<i>Veszprémy László Bernát</i> : Adalékok a fajvédelem történetéhez. Levelek Lendvai István hagyatékából	609
<i>Veszprémy Márton</i> : Az asztrológiai hárzrendszerek történetének magyarországi vonatkozásai	615
<i>Vizkelety András</i> : Népnyelvi szövegek latin kódexekben	623
<i>Weisz Boglárka</i> : A kolozsváriak 1316. évi kiváltságlevele	627
<i>Zsoldos Attila</i> : 1317 tavasza Biharban	632
A kötet szerzői	639
Tabula gratulatoria	643

B. SZABÓ JÁNOS

Koppány népe, hej!

Symigtől, Symegig, Koppány duxtól Bulcsu karchaszig – kései széljegyzetek
a „Somogy-vitához”

Veszprémy Lászlóval több évtizedes ismeretség és közös munkálkodás köt össze: ő volt az az írásaiból ismert, érett és tekintélyes kutató, akinek kikértem a véleményét az első középkori hadtörténeti tárgyú könyvem kéziratáról még 1999-ben.¹ Ő ezt hamarosan úgy viszonzta, hogy 2000-ben meghívott az éppen akkor nagyon aktuális Szent István-konferenciák egyikére előadónak.² Azóta több közös projekten munkálkodtunk együtt, s aligha palástolhatom, milyen jelentős hatást gyakoroltak rám írásai PhD-disszertációm elkészítésében.³

A finom problémaérzékenység, a széleskörű nemzetközi tájékozottság, a komparatív szemléletmód, a módszertani újításokra való hajlam – mint amilyen például a nyelv-, illetve szótörténetben rejlő lehetőségek felfedezése és kiaknázása – mind-mind példaértékű volt számomra. Igen szerencsés módon úgy tarthatom őt iránymutató személyiségnek a hazai középkori hadtörténet-írás „berkeiben” való bolyongásaimban, hogy formálisan sosem volt a tanárom, de még a köztünk – nyilvánvalóan meglévő – hatalmas tudásbeli szakakadékokat sem érzékeltette ez idő alatt. Ezen ünnepi alkalommal – kissé visszakanyarodva az említett kezdetekhez – egy olyan témához kívánok hozzászólni, amelyet szintén az ő révén ismertem meg.

Még 2002-ben az ő bábáskodása mellett indult el az Osiris kiadó *Nemzet és Emlékezet* című sorozata a *Szent István és az államalapítás* című kötettel, melyben Zsoldos Attila, Kristó Gyula és Solymosi László egymással a *Turul* című folyóiratban megjelenő, egymással vitázó írásait olvashattuk együtt, egy helyen, melyekben a szerzők a XI. századi Somogy vármegye keletkezésének problémáit boncolgatták.⁴

A kiindulópont Zsoldos Attila alig négy évvel korábban megjelent tanulmánya volt, melyben a tőle megszokott lényegre törő módon foglalta össze a Somogy vármegye korai történetéről tudható információkat és az ezekből levonható következtetéseket, kezdve a honfoglalók Balaton környéki megtelepedésétől, akiknek az élén a X. század közepének egyik – egyetlen? – viszonylag

¹ E helyen mondok köszönetet a munkámhoz nyújtott segítségéért Bollók Ádámnak, Mráv Zsoltnak és Sudár Balázsnak. – *B. Szabó János – Somogyi Győző: Elfeledett háborúk: magyar-bizánci harcok a X–XIII. században.* Budapest, 1999.

² *B. Szabó János: A Bizánci Birodalom hadserege a X–XI. század fordulóján. Társadalom és Honvédelem, 4. (2000) 2. sz. 97–105. o.*

³ *B. Szabó János: A középkor magyarországi könnyűlovassága. X–XVI. század. Máriabesnyő, 2017.*

⁴ *Veszprémy 2002. 431–481. o.; Zsoldos Attila téziseinek forrásai kapcsán a vita 2008-ban folytatódott: Kertész Balázs: Laskai Osvát és a Karthauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Feltételezett elbeszélő művek használatának problémája, és Zsoldos Attila: Elveszett források, paraszt urak és Ottó herceg: Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez, Századok, 142. (2008) 2. sz. 474–490. o., illetve 490–497. o. Zsoldos Attila megállapításait alapvetően elfogadva, 2009-ben Koppány kapcsán reflektált a vita bizonyos pontjaira Szabados György is. Szabados 2009. 35–39. o. 2010-ben pedig a Somogy megye keletkezésének tanulmányozásából fakadó tanulságokat maga Zsoldos Attila fejlesztett tovább egy szélesebb körű teóriává. Zsoldos 2010.*

jól ismert alakja, Bulcsu *karchasz* állt. Tőle ismeretlen körülmények között Tar Szerénd és fia, Koppány örökölte volna azt a hatalmi területet, ami Zsoldos Attila késő középkori forrásokra támaszkodó feltevése szerint nem csak a későbbi Somogy, hanem a későbbi Zala vármegyét is magába foglalta, s amelyet Koppány leverése után mindezt Kolon megyének nevezték el. Véleménye szerint ezt a feltevést támasztották alá a mai Dunántúl középkori egyházi igazgatási viszonyai is.⁵

Solymosi László írásának egyháztörténeti megjegyzései és észrevételei mögött, munkája jegyzetapparátusban tette fel a kérdést, hogy ha Zsoldos Attilának igaza van és „...a koloni vagy veszprémi régió eleve magában foglalta a leendő Somogy vármegye területét”, akkor „Koppányt koloni vagy veszprémi dux helyett miért mondták somogyi vezérnek”.⁶ Válaszában Zsoldos Attila ezért szükségesnek látta leszögezni, hogy „...mivel dolgozatomban Somogy megye kialakulásának kérdéseivel foglalkoztam, szükségtelennek tartottam, hogy utaljak arra: a »Somogy« (és a »Zala«) tájnév az önálló Somogy és Zala megyék kialakulása előtt is létezhetett, minként a zólyomi erdőuradalom fennállása idején is létezett a Liptó és Túróc tájnév, jóval ezen területek önálló megyévé alakulása előtt”.⁷ Így pedig minden további nélkül lehetett Kolon megyén belül egy »somogyi« terület (*Sumonienese territorium*) is, „...úgy vélem tehát, hogy Szent István a »somogyi tizedeket« s nem a »Somogy megyei tizedeket« adta a pannonhalmi monostornak”.⁸

E tájnevek tekintetében újabb megoldási lehetőségek is felvethetők. Régóta ismert a helynevek etimológiájával foglalkozó kutatás számára, hogy Somogy megye neve és az egykori Zala megye keleti határaihoz közel, de még Zalában fekvő – a korabeli sajátos, többes névhasználatot tükröző módon 1009-ben Marcalfő néven említett – Sümeg település neve a szó szoros értelmében „közös töről fakad”, azaz a középkori Zala megye területe volt az, amely „nyomokban” egy kis „Somogyot” is tartalmazott. Kiss Lajos szerint ugyanis a Sümeg elnevezés „...etimológiailag azonos a Somogyvár előtagjával [azaz a magyar som főnév -gy-képzős származéka⁹], de – attól eltérően – a mély hangrendből átsapott a magas hangrendbe”¹⁰.

Habár jómagam is a két helynév etimológiai hasonlóságának jelentőségét hangsúlyoznám, kétkedésemnek kell hangot adjak a Somogy-változat „eredetisége” és magas hangrendűvé válása kapcsán. Egyrészt, mivel – mint az Kiss Lajos egy másik esetben kiemelte – a szepességi Sümeg lakói költöztek a XIII. században még éppenséggel *Sumug*-nek nevezett másik felvidéki településre, amit csak később neveztek csak Somodinak – és nem fordítva. Másrészt a XIX. századi történeti irodalomban fel-felbukkanó, ma már nehezen értelmezhető, téves „sümegi ispán” titulus is arra int, hogy a középkori latin forrásainkban egymástól nehezen megkülönböztethető *Symig*, *Sumig*, *Sumich* és *Symeg* formában leírt alakok őrizhetik mind a tájnév, mind a helynév esetében a korábbi állapotot.

Egy ellenkező irányú folyamat beiktatására nyilván a magyar som főnévre alapozott, meglehetősen nép-etimológiai ízű magyarázat kedvéért kerülhetett sor, ami azért is meglepő, mert kiváló szlavistaként Kiss Lajos figyelmét aligha kerülhette el a Somogy tájnévnek az a magyarázata, melyet már Marczali Henrik is említett 1895-ben: „A Drávától a Balatonig terjedő tájék viseli most is e nevet, szláv lakói hatalmas tölgy és bükk erdősegei után nevezték el”,¹¹ azaz a magyarországi Somogy tájnév – és a Sümeg helynév is – e szerint a ma is létező, körülbelül *Erdővidék* jelenté-

⁵ Zsoldos Attila: Somogy vármegye kialakulásáról. In: *Veszprémi* 2002. 431–439. o.

⁶ Solymosi László: Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In: *Veszprémi* 2002. 449. o., 38. jegyz.

⁷ Zsoldos 2002. 455. o.

⁸ Zsoldos 2002. 459. o.

⁹ Kiss 1988. 2. k. 487. o.

¹⁰ Kiss 1988. 2. k. 505. o.; Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. 255. o.

¹¹ Marczali 1895. 233. o.

sű szerbiai *Šumadija* tájnév távoli rokona lenne.¹² Ezt pedig a nyugat-balkáni szláv nyelvekben – ámde csak ott! – ma is meglévő, erdő jelentésű *šuma* szóra vezetik vissza, melyet egyfajta proto-szláv örökségként tartanak számon.¹³ Ha pedig nem feltétlenül egy magyar főnév származékeként képzeljük el a Somogy tájnév forrását, hanem felmerülhet egy korábbi, a honfoglalók érkezése előtti, részben minden bizonnyal már szláv nyelvi közeg is, mint átadó – amit az újabb történeti és régészeti eredmények is messzemenően támogatnak¹⁴ –, akkor jórészt okafogyottá válhat a helyiek által használt Somogy mint tájnév és viszonylag rövid ideig használatos Kolon megye mint közigazgatási egység elnevezés ütköztetése. Ezek mellé ugyanis akár a történeti irodalomban a Karoling Birodalom időszakában használatos Mosaburg grófság elnevezést is nyugodtan oda helyezhetnénk, hiszen nyilvánvaló, hogy egykor nem ugyanabban a nyelvi regiszterben foglalhattak helyet.¹⁵

Ez utóbbi közigazgatási egység központja, az egykori Mosaburg – a mai Zalavár – és Kolon megye feltételezhető egykori – a modern kori Kolon-pusztá közelébe lokalizált – központja feltűnő közelséget mutat egymással. Mosaburgon kívül pedig ma már a somogyi Kaposszentjakab esetében is számolhatunk valamiféle jelentősebb Karoling-kori centrum jelenlétével,¹⁶ s valószínűleg hasonló volt a helyzet a már említett Sümeg esetében is.¹⁷

Azt már Zsoldos Attila írásának megjelenése előtt nyilvánvalóvá tette a régészet, hogy minden addigi történeti kombináció talpköve, a középkori Somogyvár aligha lehetett Koppány székhelye.¹⁸ A földrengésszerű változást érzékelő Kristó Gyula azzal az érveléssel próbálta hátrítani ennek következményeit, hogy „...ugyanakkor ez a megállapítás nem zárja ki, hogy Koppány szállása Somogyváron lett volna, csak éppen nem a Kupahegyen, hanem másutt, amelyet még nem bolygatott régész ásója.”¹⁹ Csakhogy Kristó Gyula ezen kijelentése után legalább annyira logikus lenne akár azt is állítani, hogy nem csak Somogyváron „másutt”, hanem majdhogynem bárhol másutt is lehetett Koppány székhelye a Nyugat-Dunántúlon – csak éppenséggel még nem találták meg.²⁰

Amennyiben pedig Koppány territóriumra valóban magába foglalta volna a későbbi Zala megye területét is, amely nyugat–délkeleti irányban mintegy körülölelte a Bakony fennsíkját, az hadtörténeti szempontból igen jól értelmezhetővé tenné, egy körülbelül Sümeg felől érkező támadás

¹² Valamint a Cseh-erdő cseh megnevezésére használt cseh *Šumava* tájnév „rokona” is – amit elsőként Antonio Bonfini jegyeztet le –, s a bolgár *Sumen* neve alapján a szó egykori jelenléte feltételezhető a Balkán keletibbi részén is. *E. M. Поспелов: Географические названия мира. Топонимический словарь. Москва, 1998. 475. o.*

¹³ *Dalibor Brozović – Pavle Ivić: Jezik, srpskohrvatski – hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zagreb, 1988. 43–44. o.*

¹⁴ *Szőke 2014. 87–89. o.*

¹⁵ E nyelvi regiszterek egyikét azonban csak igen durva leegyszerűsítéssel lehet pusztán „szlávnak” nevezni, hiszen gyökerei valószínűleg messze a szlávok megjelenése előttre nyúlnak vissza az időben. Erre a problémakörre a *Lehetek-e „Pannónia királyainak” pannon (származású) alattvaló?* című, készülő cikkemben kívánok majd részletesebben visszatérni.

¹⁶ *Molnár István: Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság templomának területén. Archaeologiai Értesítő, 140. (2015) 1. sz. 177–194. o.; Molnár István: Rövid beszámoló a kaposszentjakabi bencés apátság területén 2016-ban végzett régészeti feltárásról. Archeologia – Altum Castrum Online, 2017. 2–10. o.*

¹⁷ A kaposszentjakabi Karoling-kori templomhoz hasonló alaprajzú templomot Sümegnél feltáró Ádám Iván már a XIX. század második felében Karoling-kori templomként határozta: *Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly: Veszprém megye régészeti topográfiája: a devecei és sümegi járás. (Magyarország Régészeti Topográfiája. 3.) Budapest 1970. 221. o.; Hőgyész László: Régi települések és épületmaradványok Sümegen. Sümeg, 1976. 13–17. o.*

¹⁸ *Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998. 40–41. o.*

¹⁹ *Kristó Gyula: Joghatalom Somogy felett Szent István korában. In: Veszprémi 2002. 430., 449–454. o.*

²⁰ Ebbe az irányba mutatott már Bálint Csanád kérdése is: „Mi lehet pl. Tar Zerind őseinek és leszármazottainak régészeti hagyatéka, e rangos és tehető családjáé, kinek egyik tagja 997-ben a fejedelmi címre pályázhatott?” *Bálint Csanád: A magyarság és az ún. bjelo brdoi kultúra. Cumania, 1976. 235. o.*

esetén, mind Veszprém – mint, az Árpádok nyugati „végvárának” – szerepét a történetben, mind a felmentő sereggel vívott „sólyi csata” lehetőségét.²¹

A Koppány-kori Somogy kiterjedésének újszerű megközelítését leginkább vitató Kristó egyáltalán nem szentelt figyelmet a cikk felvezető részében Bulcsu személyének, szerepének,²² pedig Zsoldos Attila írásának ez a szála szintén a késő középkori adatokból kiolvasott lehetőséget erősítette. Ha ugyanis a közelmúltban a Györffy György által hangoztatott²³ és többek által elfogadott²⁴ feltevés helytálló lenne és 955 után az Árpád-házi hercegeknek tartott Tar Szerénd vagy annak fia valóban Bulcsu vezér territóriumát „vette volna át”,²⁵ akkor legalábbis figyelemre méltó ténynek kellene minősítsük, hogy a Bulcsu leszármazottainak tartott Vérbulcsu/Lád nemzetség birtokai a későbbiekben mégsem Somogyban, hanem éppenséggel Zalában – kimondottan a Balaton-felvidéken – terültek el.²⁶

A feltételezhetően már Bulcsu által is uralt territórium²⁷ pedig figyelemre méltó, szívós állandóságot mutat: a Szőke Béla Miklós által készített legújabb térképen „Mosaburg grófság törzsterülete és vonzáskörzete” néven valószínűsíthető terület meglehetősen egyezéseket mutat a középkori Zala és Somogy megyék együttes területével.²⁸ Ha pedig a Braslav siscia dux Dráva–Száva közti territóriumát is hozzá számítjuk – s ezt bizony tehetjük, mivel a honfoglalók támadásának hajnalán Arnulf az ő gondjaira bízta Mosaburgot is²⁹ –, tulajdonképpen különböző időmetszetekben újra és újra kirajzolódik egy olyan uralmi terület, amihez „...Somogy és Zala megyék mellett ugyanis hozzá kell még számítanunk a Drávántúl nyugati részének a Szávaig terjedő területét (azaz a későbbi Varasd és Körös megyéket, valamint egy keveset Zágráb megyéből is)”,³⁰ melynek

²¹ Vö.: Györffy György: Koppány lázadása. *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv*, 1. (1970) 21. o., 114. jegyz.

²² Kristó 2002. 451. o. A máskülönben kínosan az írott forrásokhoz ragaszkodó Kristó Gyula ugyanis ez esetben azokkal szemben egy Szerémségi és Dráva-vidéki régészeti leletsoporthoz kapcsolt teória alapján e térségére vélte lokalizálhatónak a „karchasz törzsét”, és Bulcsunak a krónikás hagyományban megörökített Balaton-vidéki szállásterületet pedig egyszerűen – és teljesen önkényesen – másodlagosnak minősítette. *Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. 453–454., 465., 480. o.

²³ Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977. 102. o.

²⁴ Zsoldos Attilán kívül például: *Kristó Gyula: Az augsburgi csata*. Budapest, 1985. 106–107. o.; *Szabados György: Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. Valóság*, 52. (2009) 5. sz. 30–60. o.

²⁵ Jellemző azonban, hogy Zsoldos Attila 2010-es munkájában a saját „óriás-vármegye” teóriája és Koppány „Árpád-házisága” szemmel láthatóan ellentmondásosnak, ezért magyarázatra szorulónak tűnt a saját maga számára is. *Zsoldos* 2010. 305., 310. o. Mivel jelen írásom témáját közvetlenül nem érinti, a Koppány származása tekintetben támadt kételyeimet most nem kívánom részletesen megfogalmazni, csupán utalok rá, hogy – bár a közelmúlt irodalmában jószerével elő sem került ez a vélemény – a Monarchia időszakában még Szabó Károly szerint Koppány „a hét nemzetiségfőnök egyikének utódja” volt. *Szabó Károly: A vezérek kora*. Budapest, 1877. 419. o. Marczali Henrik és az ifjú Hóman Bálint pedig éppenséggel mindketten azt valószínűsítették, hogy Koppány Bulcsu leszármazottja lehetett. *Marczali* 1895. 233. o.; *Hóman* 1912. 95. o. Manapság pedig – ritka kivételtként! – Tóth Sándor László is ezen a véleményen van. *Tóth Sándor László: A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*. Szeged, 2010. 243–244. o.

²⁶ *Karácsonyi János: Magyar nemzetségek*. Budapest, 1995. 800–802. o.

²⁷ *Hóman* 1912. 95. o. Bogát és Bulcsu feltételezett szállásairól: *Györffy György: A honfoglaló magyarok települései rendjéről. Archaeologiai Értesítő*, 97. (1970) 2. sz. 217–219., 222–223. o.

²⁸ *Szőke* 2014. 10. o.; Az egyes Karoling területi egységek pontos körülhatárolásának nehézségeit jól illusztrálja: *Vékony Gábor: A Karoling birodalom délkeleti határvédelme kérdéséhez. Komárom Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. (1986) 43–75. o.

²⁹ *Szőke Béla Miklós: Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. Anteus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31–32. (2010) 12. o.

³⁰ *Zsoldos* 2010. 305. o.

nemcsak a honfoglalók általi meghódításáról nem tudunk lényegében semmit,³¹ de biztosnak tűnik, hogy a honfoglalók általi benépesítése is csak igen töredékesen – főként a Balaton partvidéki medencékre koncentrálnak – történt meg.³²

Ezt a térséget úgy tűnik jobbra nem lakták a honfoglalók – sőt, a terület jó részét a honfoglaláskor régészete a lelethiány miatt egyszerűen lakatlannak véli³³ –, ugyanakkor egyes részei mind a késő Karoling korban, mind a kora Árpád-korban a Kárpát-medence területének egyik legsűrűbben lakott és gazdaságilag egyik leprosperálóbb térségeiként tűnnek a szemünk elé,³⁴ melyben bizonyos egyházi intézmények esetében ténylegesen is számolni lehet valamiféle folyamatossággal a honfoglalás előtti és a keresztény magyar királyság megalapítása utáni korszak között.³⁵

Ennek az óriási kiterjedésű territóriumnak – melyet Szabados György a későbbi megyétől való megkülönböztetésképpen Ős-Somogynak nevezett el³⁶ – a birtoklása vagy legalábbis ellenőrzése

³¹ Ez egy olyan területen, ahová Zágráb kivételével még Anonymus képzelete sem „vezettetett” honfoglaló hadjáratokat, amint azt már Győrffy György is megállapította: „...a nemzeti hagyományokat őrző Anonymus a Komárom–Veszprém–Bodrog–Csanád–Zaránd és Doboka vonalától nyugatra és délre eső területek hagyományanyagát nem jegyezte fel.” Győrffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. 1. rész. *Századok*, 92. (1958) 31. o. A régészet eredményeinek tükrében azonban ma már akár az is megkockáztatható, hogy ez esetben talán nem is nagyon voltak feljegyezni való nyugat-dunántúli hagyományok a foglalásról – esetleg azon kívül, hogy a Bulcsu vezette honfoglalók „Zalában a Balaton tó környékén” találnak maguknak otthont. *Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Ford. Bollók János. Utószó és jegyz.: *Veszprémi László.* Budapest, 2004. 104. o. Újabb régészeti irodalom a honfoglaló szállásterület nyugati és déli határaitól: Takács Miklós: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk. Révész László – Wolf Mária. Szeged 2013, 641–666. o.; Langó Péter: „Az ország határainak megállapítása.” a 10. századi Magyar Nagyfejedelemség határaitól a régészeti leletek tükrében. In: *Őrzők vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet a középkortól napjainkig.* Szerk. Pósn László – Veszprémi László – Borda József – Isaszegi János. Budapest, 2017. 188–201. o.

³² A hazai honfoglalás kori régészet által megfogalmazott, ún. „Dunántúl jelenséghez”: Mesterházy Károly: Dunántúl a 10. században, *Századok*, 136. (2002) 2. sz. 327–340. o.; Langó Péter – Siklósi Zsuzsanna: 10. századi temető Balatonújlak–Erdő-dűlőn. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk. Révész László – Wolf Mária. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.) Szeged, 2013. 143–160. o.

³³ Révész László szerint „...a Dunántúl Vörs–Kaposvár vonaltól DNy-ra eső részéről egészen a 11. század végéig egyetlen temetőt sem ismerünk. E sűrű erdővel borított terület lakatlan lehetett (az volt már az avarok idején is).” Révész László: A régészeti hagyaték és a nyelvészeti kutatások kapcsolatai a 9–11. századi Kárpát-medencében (szemelvények). *Helynévtörténeti tanulmányok*, 3. (2015) 49. o. A ritkán lakott, erdős vidékek jellegéhez jól illett a középkori Szlavónia sajátos adófajtája, a *maturina*, a nyestbőradó, amit azonban a XI. század végétől kezdve a Magyar Királyságban már bizonyosan pénzben szedtek. Weiss Boglárka: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében (11–14. sz.). In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely, Pécs 2010. 125–136. o.

³⁴ Költő László – Szentpéteri József: A Vörs-Papkert „B” lelőhely 8–9. századi temetője. In: *Évezredek üzenete a lapvilágából.* Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992. Szerk. Költő László – Vándor László. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996. 115–121. o.; Szőke 2014. 55–104. o.; Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 1. sz. 8–11., 46. o.

³⁵ Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár. *Századok*, 133. (1999) 3–40. o., különösen 31–36. o.; A Győr nembeli Atha (Ottó), somogyi ispán és nádor 1061-ben Szent Jakab hegyén alapította monostorát, ahol korábban már állt egy templom, amely „szerfölkött régisége és elhanyagoltsága miatt már pusztán állt.” Kumorovitz Lajos Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. „Pest” legkorábbi említése. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 16. (1964) 53. o.

³⁶ Szabados 2009. 39. o. Zsoldos Attila a „nagy” Kolon megye területét 28 734, 5 km²-re becsülte. Zsoldos 2010. 306. o.

nyilván komoly hatalmi súlyt adott az ehhez szükséges ranggal, befolyással rendelkező személyeknek, akár a magyar fejedelemség harmadik főméltóságáról, az egykori Karoling-határtartomány népességet ellenőrző Bulcsu *karchaszról* legyen szó,³⁷ akár Géza fia István *rexről*, aki észak-dunántúli patrimoniuma mellé elsőként épp eme Ős-Somogy feletti hatalmat szerezte meg, ezért teljes joggal vallhatta magát 1001-től akár az ókori – akár a Karoling kori – Pannónia keresztény királyának.³⁸

RÖVIDÍTÉSEK

- Hóman* 1912. *Hóman* Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése, *Turul*, 30. (1912) 89–114. o.
- Kiss* 1988. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2. k. Budapest, 1988.
- Marczali* 1895. *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi Sándor*. 1. k. Budapest, 1895.
- Szabados* 2010. *Szabados György*: Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. *Valóság*, 52. (2009) 5. sz. 30–60. o.
- Szőke* 2014. *Szőke Béla Miklós*: A Karoling-kor a Kárpát-medencében: a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. [Szerk. *Gergely Katalin*, *Ritoók Ágnes*]. Budapest, 2014.
- Veszprémy* 2002. Szent István és az államalapítás. Szerk. *Veszprémy László*. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2002.
- Zsoldos* 2002. *Zsoldos Attila*: Somogy megye korai történetének forrásairól. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. *Veszprémy László*. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2002. 454–464. o.
- Zsoldos* 2010. *Zsoldos Attila*: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése.) In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22.) Veszprém, 2010. 299–318. o.

³⁷ További megválaszolható kérdés lehet majd, hogy vajon Kál, majd Bulcsu *karchasz* játszhatott-e hasonló szerepet a meghódolt népek fölött, mint később az adószedéssel megbízott, egyfajta helytartói funkciót is ellátó *sibnák* a Kara Kitáj Birodalomban. *Michal Biran*: The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History. Between China and the Islamic World. (Cambridge Studies in Islamic Civilization.) Cambridge, 2005. 120–121. o. Vagy a *darugák* és a *basqaqok* a Mongol Birodalomban. *Vásáry István*: The Golden Horde Term “Daruga” and its Survival in Russia. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30. (1976) 187–197. o.; *Vásáry István*: The Origins of the Institution of Basqaqs. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. (1978) 201–206. o.

³⁸ *Tóth Endre*: Miért király lett Szent István? In: *Arcana Tabularii*. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. *Bárány Attila* – *Dreska Gábor* – *Szovák Kornél*. 2. k. Budapest–Debrecen, 2014. 775–788. o.